

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ
ІНШІЙ СТОРОНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ
ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ 2012 р.

CHARACTERISTIC OF PROPOSITIONS OF THE OPENING OF MATERIALS
TO OTHER SIDE OF THE CRIMINAL PROCEEDINGS ACCORDING TO THE
CRIMINAL PROCEDURE CODE OF 2012

Торбас О.О.

Аспірант кафедри
кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Робота присвячена аналізу статті 290 Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. «Відкриття матеріалів іншій стороні». У роботі наведена порівняльна характеристика основних положень Кодексів 1960 р. та 2012 р. при ознайомленні з матеріалами кримінального розслідування. Автор звертає увагу на деякі недоліки нового КПК України щодо ознайомлення осіб з матеріалами кримінальної справи.

Ключові слова: відкриття матеріалів іншій стороні, ознайомлення з матеріалами кримінального розслідування, закінчення досудового розслідування.

Робота посвящена анализу статьи 290 Уголовного процессуального кодекса Украины 2012 г. «Открытие материалов другой стороне». В работе наведена сравнительная характеристика основных положений Кодексов 1960 г. и 2012 г. при ознакомлении с материалами уголовного расследования. Автор обращает внимание на некоторые недостатки нового УПК Украина относительно ознакомления лиц с материалами уголовного дела.

Ключевые слова: открытие материалов другой стороне, ознакомление с материалами уголовного расследования, окончание досудебного расследования.

Report is devoted to an analyze of an article 290 Criminal procedure code of Ukraine of 2012 «Opening of the records to the other side». Report shows comparative characteristics of major provisions between Codes of 1960 and 2012 during the reviewing records of the case. Author draws attention to some of the shortcomings of the new Criminal Procedure Code of Ukraine regarding to the persons acquainted with the records of the criminal case.

Keywords: opening of materials to other side, reviewing records of the case, ending of the pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України значно змінило процес розслідування злочинів. В тому числі зазнала змін і процедура ознайомлення сторін із матеріалами кримінального розслідування. А відсутність практики змушує проводити порівняльні характеристика старого і нового законодавств задля прогнозування ефективності КПК 2012 р.

Стан дослідження. У науковій літературі питання з приводу акцентів та наявних проблем при ознайомленні учасників кримінального процесу з матеріалами кримінальної справи досліджувались у наукових працях та публікаціях як ряду вітчизняних вчених і практиків у сфері кримінального судочинства різного періоду становлення державності України, так і зарубіжних вчених: А.Ф. Коні, Н.І. Люблінського, Н.Н. Полянського, Б.Л. Ващук, І.М. Гальперіна, Л.В. Головка, Ю.М. Белозьорова, Р.С. Белкіна, С.Б. Фомін, В.А. Осмолян, Б.І. Яворський, В.Ю. Калугін та інші. До робіт, які характеризують саме процедуру відкриття матеріалів кримінального провадження, можна віднести статті Ю.П. Аленіна, С.Б. Фоміна.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні питанню забезпечення прав та інтересів осіб при проведенні кримінального розслідування приділяється значна увага. Норми міжнародних актів (Декларація ООН про основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, Загальна декларація ООН про права людини, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод, Міжнародний пакт про громадські і політичні права) містять основні

положення, які вказують не те, що в сучасному світі велике значення приділяється статусу учасників кримінального процесу, підвищенню ефективності їх правового захисту, законності і обґрунтованості прийняття рішень стосовно них судами.

Згідно зі ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. завданням кримінального провадження «...охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» [3]. Відповідно, задля реалізації цього завдання уповноважені органи повинні чітко дотримуватись норм законодавства та вимагати цього від осіб, які тим чи іншим чином залучаються до кримінального розслідування.

Питання ознайомлення осіб з матеріалами кримінального розслідування завжди було актуальним як з боку науковців, так і практиків. Наявність порушень зі сторони обвинувачення під час цієї дії, так як і нерідкі випадки зловживання зі сторони захисту породжують інтерес до порядку ознайомлення осіб з матеріалами кримінального розслідування. Відповідно, прийняття нового Кримінального процесуального кодексу в деякій мірі підвищило актуальність дослідження цього питання.

Те, що ознайомлення з матеріалами кримінальної справи є обов'язковим, не викликає ні у кого заперечень. Ці вимоги закріплені як у ст. 19 Загальної декларації прав людини [4], так і ст. 32 Конституції України, відповідно до якої громадянин має право знайомитися в органах державної влади, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею [1]. Обмеження вказаного права складають відомості, що стосуються:

- основ національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку;
- запобігання масовим заворушенням або злочинам;
- охорони здоров'я населення;
- захист репутації або прав інших людей;
- запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя (ст. 34 Конституції).

Ці обмеження не повинні суперечити принципу гласності, оскільки влада буде ефективною тільки тоді, коли вона стане «... зорієнтованою на забезпечення прав людини і громадянина, а не на свої власні інтереси» [5].

Новий КПК України ввів багато новел, спрямованих на захист прав, свобод та інтересів осіб, які тим чи іншим чином приймають участь у кримінальному розслідуванні. Не оминули нововведення і процедуру пред'явлення матеріалів кримінального провадження, яка отримала назву «відкриття матеріалів іншій стороні» та передбачена статтею 290 нового КПК України. Проте це не єдина можливість сторони захисту ознайомитися з цими матеріалами.

Так, згідно зі ст. 221 КПК України 2012 р. слідчий, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого надати їм матеріали досудового розслідування до його закінчення для ознайомлення, за виключенням матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Які саме матеріали можуть зашкодити розслідуванню вирішує, відповідно, слідчий чи прокурор. Отже маємо ситуацію, коли фактично сторона захисту має право витребувати інформацію до закінчення розслідування, але мало вірогідно, що відповідна посадова особа цю інформацію надасть, мотивуючи це таємницею слідства. У цій же статті зазначено, що відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається. Відповідно можна зробити висновок, що відмова надати будь-який інший доказ не лише допускається, а і у певній мірі схвалюється. Не передбачено у цій статті також і можливість оскаржити таку відмову до суду чи прокуратури. Отже вже зараз можна дійти висновку, що на практиці ця норма в повному обсязі реалізовуватися не буде. Варто відмітити, що деякі автори ще до прийняття нового КПК підкреслювали, що факт ознайомлення з матеріалами справи після закінчення розслідування не є достатнім для відстоювання стороною захисту своєї позиції у кримінально-процесуальному змаганні. За такої розстановки сил, коли стороні обвинувачення відомі всі докази, а сторона захисту не володіє інформацією про них до завершення розслідування,

порушується баланс інтересів у кримінальному процесі [6, с. 120]. Інші вчені навпаки наголошують на несправедливості положення, що сторона обвинувачення перед направленням справу до суду, повинна розкривати стороні захисту всі свої «козири» та «секрети» і навіть вручати обвинуваченому копію обвинувального висновку, де міститься детальний аналіз усіх зібраних доказів [7, с. 69; 8, с. 44; 9, с. 40—42]. Не погоджуючись із такою думкою, варто відзначити, що ця перевага сторони, яка захищається, зумовлена специфікою кримінального процесу саме на досудових стадіях і в деякій мірі спрямована на забезпечення змагальності.

В будь якому випадку передбачається, що норма ст. 221 КПК України 2012 р. лише частково допоможе стороні захисту ознайомлюватися з матеріалами кримінальної справи до закінчення розслідування. Відповідно, основна увага буде приділятися відкриттю матеріалів розслідування, яке регламентоване ст. 290 КПК, тобто після закінчення досудового розслідування.

Повертаючись до аналізу ст. 290 нового КПК перш за все варто відмітити збільшення кількості підстав, за яких особам відкривають матеріали кримінального розслідування. Тепер з матеріалами кримінальної справи можливо ознайомитися у випадку складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. За старого КПК ця дія вчинялася лише щодо справи, яка підлягала направленню для віддання обвинуваченого до суду. Отже, законодавець дозволив ознайомлюватися із матеріалами і у випадку застосування до винної особи примусових заходів медичного або виховного характеру. Таким чином новий Кодекс значно покращує процесуальне становище учасників кримінального процесу шляхом надання їм доказів, якими обґрунтовуються застосування медичних або виховних заходів. Перш за все це стосується саме потерпілого, який бажає дізнатися, чому не був складений обвинувальний акт щодо винної особи. В той же момент варто відзначити, що у випадках закриття кримінального провадження відкриття матеріалів не відбувається. В такому випадку потерпілий не обізнаний, з яких причин кримінальну справу було закрито. Особливо чітко це питання постає при закритті кримінального провадження з підстави, передбаченої п.3 ч. 1 ст. 284 КПК

(не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати). В такому разі потерпілому досить важко обґрунтувати заперечення проти закриття кримінального провадження, володіючи лише копією відповідної постанови (ч.5 ст. 284 КПК). Така ситуація на наш погляд суттєво погіршує процесуальне становище потерпілого, не даючи йому змогу в повній мірі реалізувати свої законні права, а тому вважаємо, що в майбутньому цей недолік буде усунений.

Коло осіб, яким мають бути відкриті матеріали досудового розслідування, суттєво на змінилося, за винятком того, в цьому переліку з'явилися особи, щодо яких будуть застосовані примусові заходи медичного або виховного характеру. В той же час змінилась «черговість» ознайомлення. За старим КПК матеріали спочатку надавались потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу, їх представникам, а вже потім стороні захисту. Проте на даний момент ця черговість змінилась. Спочатку ознайомлення з матеріалами здійснює підозрюваний та його захисник, а вже потім – інші особи. Хоча якщо тлумачити норму ст. 290 КПК буквально, то ознайомлення може відбуватися *одночасно*. Так, у ч. 7, 8 ст. 290 нового КПК зазначено, що про відкриття сторонами кримінального провадження повідомляються потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники, після чого вони мають право на ознайомлення з цими матеріалами (для цивільного позивача та відповідача межі ознайомлення дещо звужені). В даному випадку можна дійти висновку, що «відкриття» матеріалів – це не процес, а одноразова дія. Відповідно, після такого «відкриття» починається ознайомлення з цими матеріалами, яке триває певний проміжок часу. Відповідно, іншим особам кримінального провадження повідомляють про відкриття матеріалів кримінального розслідування (тобто про одноразову дію, яка не має характеристики тривалості у часі і визначена лише моментом її здійснення), після чого їм дозволяється ознайомитися з матеріалами кримінального провадження. Отже, виходячи із усього вищезазначеного, можна дійти висновку, що новий КПК не забороняє одночасне ознайомлення із матеріалами кримінального розслідування.

Проте мало вірогідно, що таке ознайомлення буде втілене на практиці. Важко уявити собі ситуацію, коли декілька осіб у кабінеті слідчого чи прокурора будуть одночасно ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження. В даній ситуації можливі суттєві порушення права цих осіб на ознайомлення з матеріалами розслідування, що в подальшому може стати причиною появи обґрунтованих скарг. Робити копії кримінальної справи для кожного окремо також не є цілком виправданим. По-перше, як підозрюваний із захисником, так і інші особи прагнуть працювати з оригіналами документів і, відповідно, мають право ці оригінали вимагати від слідчого чи прокурора. По-друге, копіювання усіх матеріалів кримінальної справи є досить дорогим та тривалим процесом. Отже варто повернутися до думки, що ознайомлення слід проводити послідовно, але, в той же час, саме зміна цієї послідовності може суттєво погіршити процесуальне положення певних суб'єктів кримінального розслідування.

Виходячи із положень ст. 219, 283, 290 та 291 нового КПК можна також зробити висновок, що ознайомлення з матеріалами кримінальної справи *входить* до строку досудового розслідування (розслідування закінчується з *моменту звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру* – ч. 2 ст. 283 КПК). Перша, кому відкриваються матеріали розслідування, являється сторона захисту. Як свідчить практика, саме стороні захисту необхідно найбільше часу для ознайомлення з усіма матеріалами задля того, щоб сформувані свою позицію, що дозволить їй ефективно відстоювати інтереси обвинуваченого у кримінально-процесуальному змаганні. Відповідно, потерпілий та інші особи повинні ознайомитися з кримінальною справою у той період, який їм «залишила» сторона захисту. Також варто пам'ятати, що нерідко сторона захисту навмисно затягувала процес ознайомлення з матеріалами. І хоча ч. 10 ст. 290 КПК передбачає обмеження цього строку, сама процедура ознайомлення, навіть з врахуванням обмеженого часу на ознайомлення також є достатньо тривалою. Таким чином маємо ситуацію, коли потерпілий, цивільний позивач та відповідач повинні у максимально короткі строки вивчити матеріали кримінального провадження, що

аж ніяк не покращує їх процесуальний стан в порівнянні з підозрюваним та його захисником.

Цікавим і корисним нововведенням є надання сторонам та іншим учасниками при ознайомленні з матеріалами кримінального розслідування права не лише робити виписки, а й знімати копії. Завдяки можливості отримати копії документів процес ознайомлення значно прискорюється, підвищується якість підготовки сторони захисту до судового провадження, оскільки одна справа – формувати позицію і тактику захисту на основі конспектів та виписок, і зовсім інша – оперувати документами. В той же час не зовсім зрозумілим є порядок надання права робити копії. Згідно до положень ст. 290 КПК можна зробити висновок, що копії мають робитися за рахунок сторони, яка виявила бажання їх отримати. Але мало вірогідно, що на даний момент усі органи досудового розслідування володіють копіювальними пристроями та можуть надати можливість зробити копії. Так само як і мало вірогідною є ситуація, коли слідчий дозволить захиснику забрати матеріали кримінального провадження з собою для того, щоб зкопіювати ті чи інші документи. Проте це питання більше стосується матеріально-технічного забезпечення органів розслідування, а не самого розслідування, але в будь-якому разі можливість знімати копії в кінцевому результаті значно прискорить та покращить перебіг ознайомлення із матеріалами кримінального провадження.

Досить цікавою є новела щодо зустрічного відкриття матеріалів. Так, тепер сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді (ч.6 ст. 290 КПК 2012 р.). На думку Ю.П. Аленіна, особливістю такого порядку є: а) наявність запиту прокурора до сторони захисту надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що

містяться в них як докази в суді; б) обов'язок сторони захисту надати доступ для ознайомлення з матеріалами, які мають в неї й можливість їх копіювання; в) сторона захисту має право не надавати прокурору (стороні обвинувачення) доступ до матеріалів, якщо вони можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення; г) прийняття рішення про надання чи ненадання прокурору доступу до матеріалів, які звинувачують підзахисного, може бути відкладено до закінчення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування, тобто мова йде не взагалі про відмову в наданні доступу до таких матеріалів, а лише про відстрочку в їх наданні [10, 237]

Таким чином ще раз озвучується право сторони захисту збирати та використовувати докази. Проте в цьому разі достатньо гостро постає питання допустимості таких доказів. Уповноважені державою органи досудового розслідування в процесі збирання доказів мають чітко дотримуватись норм кримінально-процесуального законодавства. Саме це є основним засобом забезпечення допустимості таких доказів. Сторона захисту також має дотримуватись норм чинного законодавства при збиранні своїх доказів, проте така діяльність ніяким чином не контролюється. Відповідно, виникає серйозна проблема стосовно допустимості фактичних даних. В будь-якому випадку сторона захисту зобов'язана за запитом прокурора надати доступ до таких матеріалів. В той же час у п. 2 ч. 6 ст. 290 КПК 2012 р. зазначено, що сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Також там же вказується, що вирішення питання про віднесення конкретних матеріалів до таких, що можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення і, як наслідок, прийняття рішення про надання чи ненадання прокурору доступу до таких матеріалів, може бути відкладено до закінчення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування. Постає цілком логічне питання: хто має вирішувати таке питання? Очевидно, що не прокурор. Цілком вірогідно також, що

і не слідчий суддя, оскільки в даному випадку передбачається оцінка доказів, що, як відомо, є повноваженням суду. Отже, цим, напевне, має займатися суддя. Звідси виникає низка й інших питань: яка процедура розгляду таких спірних ситуацій? Суддя якого суду має розглядати ці питання? Які терміни їх розгляду? Чи включаються ці строки то строку досудового розслідування? тощо. На даний момент відповіді на ці питання немає. А отже і сторона захисту вправі не відкривати будь-які докази, отримані нею, мотивуючи це можливою шкодою підозрюваному. В той же час питання допустимості доказів сторони захисту також залишається відкритим.

Варто також відзначити, що в останній частині ст. 290 КПК фактично передбачена кримінально-процесуальна санкція стосовно сторін кримінального провадження, яка реалізується в разі невиконання сторонами обов'язку щодо відкриття матеріалів, яка полягає в тому, що в майбутньому суд не має права допустити відомості як докази у невідкритих матеріалах. Таким чином законодавець ще більше підвищує роль ознайомлення з матеріалами кримінального розслідування, тому що не допуск цих матеріалів до судового розгляду суттєво зменшить доказову базу сторони захисту чи обвинувачення, що, в свою чергу, може суттєво вплинути на рішення суду у відповідній справі. Цікавим є і той момент, що суду не надана можливість обрати рішення щодо допуску чи не допуску таких матеріалів, так само як і не передбачена можливість оскаржити дії суду в цій ситуації. Таким чином новий КПК значною мірою дисциплінує сторони кримінального розслідування.

Висновок. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України вніс багато змін у кримінальне розслідування з метою кращого забезпечення прав і свобод його учасників. Більшість з цих новел кардинально змінюють порядок проведення тих чи інших процесуальних дій. Не оминули ці зміни і порядок відкриття матеріалів кримінального розслідування. В той же час лише практика може відповісти, чи усі ці новели однаково покращили як становище учасників кримінального процесу, так і якість проведення досудового розслідування, але в будь-якому разі в майбутньому слід очікувати внесення змін до деяких положень

ст. 290 КПК через ті питання, які виникнуть при практичному застосуванні новго КПК.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (з наступними змінами) станом на 22 листопада 2012 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року (з наступними змінами) станом на 18 листопада 2012 року (втратив чинність) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (з наступними змінами) станом на 22 листопада 2012 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
5. Тодыка Ю.Н. Основы конституционного строя Украины: Учебное пособие. – Х.: Факт, 1999. – 320 с.
6. Вишневская О. В. Состязательная деятельность защитника на предварительном следствии: Дисс. ...канд. юрид. наук (Электронный ресурс) // Из фондов Российской Государственной библиотеки. –Казань, 2004. – 272 с.
7. Мірошніченко Є. О. Проблеми кримінального права і судочинства / Серія «Наукові праці». – Х.: СПД Сілічева С. О., 2005. – 148 с.
8. Погодин С., Тугушев Р. Действует ли принцип состязательности на досудебных стадиях? // Законность.– 2005. – № 3. – С. 44-47.
9. Сопин В. Статья 217 УПК и состязательность в уголовном процессе // Законность. – 2004. – № 6. – С. 40-42.
- 10.Аленін Ю.П. Особливості відкриття матеріалів іншій стороні за новим КПК України // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції,

присвяченої 95-річчю з дня народження професора М.В. Салтевського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року). — Одеса : Фенікс 2012. — 525 с.

11. Осмолян В. А. Понятійні питання процедури ознайомлення з матеріалами кримінальної справи як право осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні у справі // Право і безпека. — 2010. — № 3. — С. 183-188.
12. Фомін С. Б. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення: чи вирішить новий процесуальний інститут старі проблеми? // Адвокат. - 2012. - № 7. - С. 21-25
13. Яворський Б.І. Правова природа та призначення *favor defensionis* у кримінальному судочинстві // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Юридична. — 2011. — Вип. 54. — С. 394-399.